

O NEBI, ZEMI A ČLOVEKU DVAKRÁT MÚDROM - O POHLEDE PONAD RUBIKON

JOSEF ŠMAJS: *Drama evoluce. Fragment evoluční ontologie*; s pripojenou staťou: I. Prigogine a I. Stengers: *Od Země k nebi. Znovuobjevení kouzla přírody*. Praha, Hynek 2000, 190 s.

Čím viac prenikáme do hĺbok 'biologickej podstaty' sveta a čím viac poznatkov o podstate živých systémov a životných procesov dokážeme nazhromaždiť, tým viac pociťujeme v spoločenských vedách (vrátane filozofických disciplín) a ich aplikácií naliehavú potrebu konfrontácie s týmto javom. V epoche globálnej informačnej spoločnosti a kasínového a butikového kapitalizmu sa ocitáme na hrane čoraz viac sa roztvárajúcej britvy: naša technická civilizácia sa postupne odcudzuje svojmu pôvodnému biogénemu základu. Sme čoraz viac vystavení konfliktu medzi hostiteľským systémom prírodného sveta (povážlivo rozhladaným našou civilizáciou) na jednej strane a vysoko konzervatívnou ľudskou prirodzenosťou (s jej sklonmi ku krátkodobým taktikám) a našim syntetickým životným svetom na strane druhej. Autor Josef Šmajš, profesor filozofie na brnianskej univerzite, predkladá v tomto kontexte ako naliehavé posolstvo čitateľovi svoj vlastný, i keď - 'evolučne' pochopiteľne - "nehotový model problému evolúcie z pozície práve tak nedokončenej evolučnej ontológie" (s. 8). Pretože "ak sledujeme pozorne teoretickú reflexiu vzťahu prírody a kultúry, dospejeme, žiaľ, k zisteniu, že za pomerne malý pokrok v tejto zásadnej otázke nesie značný podiel zodpovednosti práve filozofia. Keďže hľadá skôr do minulosti a dáva prednosť pokojným vodám tradičných antropologických a gnozeologických problémov, nebola schopná ponúknuť vedám a ani verejnosti nijakú zrozumiteľnú víziu podstaty a riešenia súčasnej globálnej krízy" (s. 7 - 8). Človek sa stáva problémom vo svete - už nielen sám pre seba, ale ako taký, sám osebe. Je našim hlavným problémom *kultúra*, náš 'kultúrny systém', ktorému na druhej strane vd'áčime za naše druhotné prežitie a vlastne 'za všetko' (v dobrom i zlom)? Autor odpovedá jednoznačne: *Áno*. Človek v procese svojej kultúrnej evolúcie, ostatnom štádiu svojho druhového vývoja, dospel k radikálnej interpretačnej cezúre: človek akoby bol (sám sebou) 'vyradený' z prírody a 'povýšený' do hodnotovo vyššieho sveta kultúry. Tento 'kultúrny systém' spočíva "na svojej vlastnej systémovej sociokultúrnej informácii, najprv veľmi jednoduchej, jednoúrovňovej a skresľujúcej skutočnosť. Tento systém poznáva totiž prírodu od začiatku len hrubo a pragmaticky a získané poznanie tak využíva a spredmetňuje pre ňu samotnú neadekvátnym spôsobom. Aj preto sa kultúra konštituuje ako systém *voči životu konkurenčný a z hľadiska strategickej orientácie protiprírodný*" (s. 17). Príroda a kultúra sú postulované ako dva 'paralelné svety', medzi ktorými vládne napätie ako istý temporálny jav v štádiu ich balansovania na spoločnej hrane. Cesta k dlhodobu možnej kultúre má spočívať v hľadaní cesty k postupnému zmierňovaniu rozporu medzi prírodou a kultúrou. Tieto dva 'svety' majú byť zosobnením dvoch rozdielnych spôsobov pozemskej tvorivosti, dvoch rozdielnych foriem ontického tvarovania sveta, teda dvoch odlišných evolučných procesov - akoby popri sebe 'prežívali' dva síce prepojené, ale predsa sebe vlastné, autonómne

systémy s vlastnými poriadkami a vnútornými pravidlami, kde pod "poriadkom teda rozumieme nielen skryté vyvíjajúce sa pravidlá prírodnej či kultúrnej architektúry skutočnosti, ale i proces spontánnej samoregulácie v obidvoch týchto oblastiach, vrátane jeho nedostatočne objasnenej schopnosti tvoriť nové" (s. 48). Výrazom dualizmu prírody (biosféry) a kultúry (technosféry) je potom aj dualizmus ontickej (prírodzenej a umelej) tvorivosti, ktorý však po istom stupni produkuje nové problémy: "Vďaka rozdielnym konštitutívnym mechanizmom a zdrojom tvorivosti môže príroda a kultúra boriť a transformovať aj štruktúry, ktoré nie sú ich vlastným produktom a ktoré patria ku kvalitatívne odlišnému spôsobu usporiadania skutočnosti. Príroda ako hosťiteľský systém kultúry sa však k jej existencii a evolúcii veľmi dlho 'správa' korektne. Amortizuje a poškodzuje kultúrne artefakty, ale spoľahlivo reprodukuje neporušenú biologickú štruktúru človeka. Až od istej úrovne sociokultúrnej záťaže prírody a ňou vyvolaného poškodenia živých systémov je prinútená reagovať inak." (s. 54 - 55) No rezistívne a zotrvačné kultúrne systémy nestihajú reagovať na zmeny okolností a pokračujú v sebazáhubnej stratégii potláčania a poškodzovania prírodných mechanizmov. Nejde pritom len o to, že vzhľadom na našu evolučnú vybavenosť (determinovanosť) dokážeme postrehovať výsledky evolučných procesov iba na istej (makro- skopickej) úrovni, zatiaľ čo iné okolnosti našim priamym zmyslom unikajú - ide oveľa viac o to, že epigenetický charakter kultúrnych procesov nedokáže reagovať na varovné signály z 'opačnej' sféry. "Namiesto prispôsobovania sa prostrediu zmenami svojej vnútornej biologickej štruktúry, ktoré sú pomalé a obmedzené, dostal človek somatické i psychické predpoklady na zámerné a rýchle prispôsobovanie svojho okolia potrebám spoločnosti" - a svoju 'neúplnosť' kompenzoval *kultúrnou evolúciou*: "Tento pôvodne nenápadný proces, obmedzený na niekoľko vhodných oblastí s málo početnou ľudskou populáciou, svojím dnešným rozsahom a charakterom pozemskú prírodu 'zaskočil'. Jeho podstatou nie je totiž účelnejšia potravinová stratégia zameraná na prežitie našej populácie, akou azda sčasti boli ešte regionálne kultúry s prevahou poľnohospodárstva, lež stratégia, ako v planetárnej miere zužitkovať prírodu pre človeka: bezohľadná expanzia jedného živočíšneho druhu." (s. 94 - 95) Tento trend pokračuje dodnes. V dôsledku globalizácie "sa nielen akoby znižujú vzdialenosti medzi ľuďmi a kultúrami, ale tiež sa ruší blahodarný brzdiaci efekt pôvodnej biosféry, ktorý eliminoval poruchy a katastrofy a ktorému bolo prispôsobené všetko živé. Vysoká rýchlosť šírenia kultúrnych vplyvov vytvára pre človeka i pre život prv neznámu planetárnu 'súčasnosť' (Echtzeit). A taktiež preto sa globalizácia neobracia proti kultúre samotnej. Z násobuje protiprírodné sily kultúry a núti destabilizovanú biosféru - ak to tak možno povedať - meniť stratégiu: *Ak sa nemôže brániť prevahou, silou, bráni sa slabosťou, svojou ľahkou zraniteľnosťou, nerovnováhou, fragilitou*. Už nemá toľko sily, aby svoje najzložitejšie štruktúry udržala, ale má ešte schopnosť zachovať systémovú integritu a zbaviť sa tých živých foriem, ktoré sú najkrehkejšie a ktoré nevyhnutne nepotrebuje. Taktiež človek sa stáva ohrozeným druhom." (s. 105) V tejto situácii nám podľa autora už nezostáva veľa možností: "K technicky vysoko rozvinutej protiprírodnej kultúre, ktorá už takmer ovládla planétu, a práve preto sa už nemá kam rozpínať, zatiaľ neexistuje nijaký *reálny protiprírodný variant*, nijaký dejinami overený spôsob biofilného, t. j. prírodu rešpektujúceho a ochraňujúceho usporiadania kultúry. A pretože súčasne nie je možné zmeniť ľudskú

prírodnosť, je popri uvážlivej biologizácii vzdelávacieho systému tesná spolupráca filozofie, vedy a politiky zrejme jedinou nádejou na začatie procesu systémovej ekologickej transformácie kultúry." (s. 156)

Práca Josefa Šmajsa je prácou filozofickou, takže netreba v nej očakávať priveľa biológie či fyziky. Je to síce kniha o evolúcii, ale tá v nej tvorí vlastne iba pozadie: je to práca o človeku a jeho životnom svete - záujem o osud ľudského druhu má človek, nie príroda. Ako každá filozofia, je aj 'evolučná ontológia' ako filozofická disciplína nevyhnutne *antropogénna* (každá ontológia, ktorá by to popierala, by to iba zamlčovala - ale prekonať naše vnútrodrohové vnímanie sveta nedokáže nijaká ontologická teória), preto ani od evolučnej ontológie nemožno očakávať 'objektívnu perspektívu' *vnímania* sveta. Ide skôr o pripomenutie miesta človeka vo svete, o pokus o pohľad ponad *naš 'druhový horizont'*, ktorý nás akoby naša 'stádová ohrada' drží dohromady v našej pospolitosti a zároveň oddeľuje od sveta, nám prv takého cudzieho, temného a nepochopiteľného - a teda nebezpečného. Dnes sme už zvedaví, čo je za týmto 'plotom' - ale ide nám o viac než len o poznanie (*poznanie je moc*); tušíme, že cesta 'k sebe' vedie okľukou poza náš antropocentrický horizont.

Jazyk 'evolučnej ontológie' je filozofický, a preto si musíme byť vedomí jeho metaforickej povahy. Zosobnený konflikt prírody a kultúry je relatívny. Asi by si tu vyžadovalo viac miesta objasnenie, čo vlastne máme na mysli, keď hovoríme *o prírode* a *o kultúre*, ako narábame s pojmami '*prírodný*' a '*prírodný*' (a s ich rozdielom). Nie je pre nás, ľudí 21. storočia, prírodou už len tzv. *kultúrna príroda*, t. j. to, čo za prírodu vyhlásime v mene našej kultúry? Človekom 'nedotknutú prírodu' by sme dnes už na Zemi nenašli - veď *človek dvakrát múdry* (homo sapiens sapiens) bol už všade a všetko videl (ako sme o tom presvedčení a najmä stále presvedčení). Do akej miery sú ešte (ak vôbec) '*prírodné*' či '*prírodné*' napr. kultúrne rastliny či domestikované zvieratá?

Zaiste možno súhlasiť s autorom, že "ústredným ontologickým problémom dneška je tematizácia z časového i priestorového hľadiska skromnejšia [než je problém celkovej ontickej kreativity vesmíru vôbec], avšak súčasne filozoficky náročnejšia - tematizácia aktuálne geocentrická. Ide *o ontologickú reflexiu opozície dvoch globálnych procesov: posvätnéj stvoriteľskej aktivity prírody a voči nej deštruktívnej aktivity kultúry*" (s. 43), ale zároveň treba tento 'priepasťný dualizmus' relativizovať. Ak má autor na mysli modernú globálnu *civilizáciu*, môžeme mu dať za pravdu; ak má na mysli *kultúru* (presnejšie povedané 'kultúry' v množnom čísle, z hľadiska kvantity i kvality) v užšom zmysle, musíme byť obozretnejší, ba musíme priznať, že isté obdoby 'kultúry' v prenesenom zmysle slova by sme našli aj mimo ľudského sveta. 'Príroda' (svet) je otvorený systém, i keby sme si ho chceli 'uzavrieť' a spravovať po svojom. Zaiste, "relatívne stále životné podmienky väčšiny biologických druhov spontánne reprodukuje biosféra, a preto im z hľadiska ich sebazáchovy postačuje *geneticky predpísaná reprodukcia a inštinktívne determinované správanie*. Postačuje im animálne rozvinutá individualita a jednoznačná prevaha ich apriórnej informácie genetickej" (s. 131) - *pre bežný život* (ako musíme zdôrazniť). 99 % všetkých biologických druhov, ktoré sa kedy objavili na Zemi, už vymrelo. Zjavne im ich genetická vybavenosť nepostačovala na prežitie: jej *vysoká kompatibilitosť s abiotickým a biotickým prostredím Zeme* je pravdaže významnou výhodou (aj človek si ju kompenzuje po svojom), ale na druhej strane aj

'trójskym koňom' života - kto neudrží krok s meniacimi sa podmienkami, nedokáže sa adaptovať na zmeny. Nie je teda potom aj naša (druhovo ľudská) stratégia 'zmocnenia sa prírody' (nech už pod akoukoľvek ideológiou) prejavom bujnejšieho pokračovania našej stratégie prežitia? Aj autor sám uznáva, že "evolučná kultúrna tvorivosť nezačínala úplne z ničoho, z nejakého začiatočného bodu nula, lež modifikovala to, čím sa prirodzená evolúcia ako keby skončila: vzhľadom na univerzálnu integratívnu silu ľudských emócií a myšlienok kultúra prispôbovala hotové výsledky pozemského evolučného procesu pre človeka, po novom preskupovala a tvarovala prirodzene konštituované štruktúry" (s. 146). Možno práve tu môžeme vidieť našu perspektívu budúcej 'biofilnej stratégie', *ak si našou kultúrou dokážeme poradiť s našou civilizáciou*. Tu spolu s autorom vidíme vlastný význam a cieľ evolučnej ontológie pre *naše*, druhové poznanie: "*filozoficky rehabilitovať prirodzenú usporiadanosť ako vysoko kultúrnu hodnotu, vystihnúť proces súbežného vytvárania, udržovania a súperenia prirodzenej a kultúrnej usporiadanosti na planéte Zem*" (s. 58). Preto centrálnou kategóriou sa stáva *usporiadanosť* a jej základom *informácia* a *pamäť* (autor sa im venuje najmä v tretej, najpodnetnejšej časti knihy, v kapitole *Ontická rola informácie*). "Systém tej-ktorej kultúry, jej celok, ktorý je schopný existencie a evolúcie, môžu teda vytvoriť *iba fenotypové štruktúry kultúry*. A tie sa stali ako novým prostredím ľudského života a ukazovateľom technickej a sociálnej vyspelosti kultúry, tak aj najspoláhlivejším *meradlom ekologickej adekvátnosti kultúry duchovnej*. A pretože tieto štruktúry sú dnes bezprostrednou príčinou nezvratného poškodzovania pozemského prírodného prostredia, vzniká oprávnená otázka, ako je ekologická kríza podmienená informačne (ideovo, poznaním) a či ju možno na tejto úrovni riešiť" (s. 135), pretože - ako už vieme - "*hlavný problém zámernej biofilnej sociokultúrnej zmeny nespočíva v nájdení optimálneho obsahu novej sociokultúrnej informácie, lež v tom, aby starý systém [s vnútornou informáciou - pamäťou] túto informáciu prijal*" (s. 152).

Akoby sme stáli na brehu nášho biologicky-druhového Rubikonu - chceme prekročiť svoj druhový tieň, inovácia je žiaduca. Čo nás však ďalej čaká a kam sa to vlastne dostaneme - to je už ďalší príbeh.

Peter Zigman

Peter Zigman
Institut für Philosophie
Universität Regensburg
D - 93040 Regensburg